

Епопея за свободата

80 опожарени, 200 напълно опустошени села и над 30 000 жертви - толкова коства на българския род първата съзнателна крачка към политическата свобода. Днес, 150 години по-късно, обръщаме поглед назад към този подвиг - Априлското въстание, когато сме достигнали върха на своята духовна мощ, и с гордост наричаме себе си свободни. Но дали сме заслужили да се назовем достойни наследници на своите знайни и незнайни герои?

Защото свободата не е единствено липсата на окови на китките. Тя е преди всичко състояние на духа, граничещо с лудостта, но онази "святата лудост", пред която Вазов ще се преклони и ще възпее в своето творчество. Това е свободата да бъдеш - да заявиш себе си като личност, да растеш, да се развиваш и да допринасяш за развитието на своя народ, да твориш, да обичаш и да бъдеш обичан. Но най-вече свободата - това е духовната сила и волята да се противопоставяш на заобикалящата те несправедливост и да отстояваш принципите си. Със същия плам в сърцето, както някога Ботев изоставя всичко най-свидно и отдава цялото си същество на висшата кауза. Знаменитият революционер ни показва чрез своя пример, че свободата не идва даром. Тя е личната ежедневна борба, в която трябва да отстоиш ценностите си пред страха и конформизма.

Свидетелство за това е, че националноосвободителното движение в България не избухва внезапно. То се кове в килиите на Паисий, разпалва се в сърцата от просветители като Братя Миладинови, преминава през калните пътища, по които крачи Левски и се разпространява, чрез тайната кореспонденция на мрежите от комитети. Благодарение на закътаните планински манастирчета успяваме да запазим езика, писмеността и вярата си, а децата ни получават образование.

Изграждането на националната принадлежност в тези смутни времена започва още от дома на възрожденеца и е подкрепено от достъпното за периода образование. Художествен израз на това как българинът съхранява себе си в смутните времена на османското потисничество е романът "Под игото", превърнал се в любимо четиво сред българите и нравствен ориентир на едно общество. Още с първа глава сме въведени в душевната атмосфера на едно патриархално българско семейство - дома на бай Марко, където всеки има ясно отредена роля. Домът се чорбаджи Марко съхранява патриархалния морал, почитта към просветата, труда и вярата, както и чистите взаимоотношения между членовете на семейството, където всеки има своя принос. Главата "Гост" представя не само устойчивостта на едно патриархално семейство, но и противоречивите настроения на българската общност в навечерието на Априлското въстание. От една страна, политическите интереси на стопанина (почит към Русия и историята на България, омраза към турците) подсказват, че българският дом е облъхнат от възрожденските настроения и не живее в безпаметство. От друга страна обаче, пространствената и духовна изолация на дома са знак, че на българина предстои да извърви път на духовно израстване от страха и изолирането към готовността да се бори за свободата си с оръжие в ръка. Готовността за колективен бунт, в който „аз“-ът се разтваря в съдбата на целия народ. В романа "Под

игото” Вазов представя не само изграждането на силните, духовно свободни личности, но и израстването на едно общество, пробуждащо се от своя петвековен робски сън.

Това външение, зародило се в обществото, е отприщено на 20 април, когато в Копривщица прозвучава първият изстрел. Това не е просто знак за атака, а израз на духовното израстване на вече осъзналите се като един народ българи и готовността да бъдат скъсани веригите на потисничеството. Като народ се запитваме: “Бяхме ли подготвени?”. От военна гледна точка- не. Черешовите топчета се пръскат, пушките са вехти, а срещу необучените българи се изправя една могъща империя, надхвърляща ги многократно по брой. В Перушица и Батак свободата се превръща с героична саможертва, пропита с трагизъм, която завинаги ще бележи народностната ни памет. Когато Кочо Честименски избира да убие себе си и своето семейство, за да не попаднат те в ръцете на врага, той извършва върховния акт на свободната воля. Това е ужасяващ, но величествен парадокс - да избереш смъртта като единствен начин да останеш свободен. Защото в контекста на възрожденската действителност, свободата не е просто далечна и абстрактна философия. Тя е личният избор на саможертвата - тук и сега.

Ако в „Под игото“ Вазов обрисова раждането на нацията, то в „Епопея на забравените“ той канонизира нейните светци, за да ги спаси от забравата на новото време. Трагичният парадокс на българската памет е в това, че народът, борил се с такава “свята лудост” за правото си на свобода, твърде бързо позволява на делничното и дребнавото да изместят почитта към миналото. Следосвобожденските българи обръщат гръб на обществения идеал и разбирането за дълг, обуславящи подвига на Левски, Раковски, перушеници, опълченци. Именно това духовно ослепяване подтиква Вазов да напише своята “Епопея на забравените”, с която да възпее априлци. В цикъла е изградено внушението за трагичното величие на българската история. Чрез големия проблем за нравствения дълг на личността-водач Вазов показва едно: как индивидуалният и колективният героичен подвиг и страданията на народа раждат свобода.

Днес, когато отдавна сме се освободили от веригите на робството, често забравяме, че най-страшните окови са тези в съзнанието – безразличието, егоизмът, дребнавото и историческата амнезия. Свободата не е наследство, което получаваме наготово, а завет, който трябва с действията си да отстояваме всеки ден. Защото да си свободен, не означава просто да нямаш господар над себе си, а да бъдеш господар на собствената си съвест. Само тогава саможертвата на Кочо, пламът на Ботев и словото на Вазов ще спрат да бъдат просто страници от учебник и ще се превърнат в жив пулс на една нация, която знае накъде върви, защото помни откъде е тръгнала.

„Драги читатели,

Моето обръщение към вас може да бъде само от въпроси, а не от отговори. Изобщо въпросите дават повече простор. Отговорите ограничават. Да умееш да поставиш въпрос — това значи да събудиш безброй отговори. Истината ще се намери някъде в това диалектично, многопосочно и разногълно търсене. Да задавам въпроси в книгите си — това е моят израз на доверие към читателите.” Това са уводните думи на романа „Лавина” на Блага Димитрова. В тях е скътан един от гласовете на свободата – този на целеустременото търсене с отворено и поетическо съзнание, което може да долавя „и последното трептене на живота” (като Поета от „Честен кръст” на Борис Христов). Какви ли са другите гласове на свободолюбието? Или поне някои от тях...

О, (не)разумний юроде, още ли се срамиш да се назовеш българин? Можеш ли да се наречеш истински свободен? Народе??? Оценяваш ли къде си днес след ония пет века? Къде беше вчера? Къде ще бъдеш утре? Да не би да имаш нужда от нова „Епопея на забравените”, че да бъде опреснено самосъзнанието ти? Би ли се осмелил да твърдиш, че оригиналната вече не е актуална? А какво ще кажеш за Алековата книга за любимия ти господин Балкански? Дотам ли си вече? Докъде ще стигнеш? А помниш ли откъде си тръгнал? Е, най-добре да си припомним...

Годината е 1762, с перото и хартията се хвърля в борбата първият български народен будител, който добива смелостта да изрече думите на свободата – не онези между нея и смъртта, а онези, говорещи за великия несломим дух, спотайвал се векове в гаснещия народ. Гласът на славното минало, чийто проводник става Паисий Хилендарски със своята „История славянобългарска”, се превръща в блестящ вдъхновител за българските възрожденци.

Творбата предизвиква революционния тласък, който преминава през стотици хиляди обикновени и необикновени българи, и достига връхната си точка на 20 април 1876 г. В тази връзка се откроява гласът на Вазовия разказвач от „Под игото”, който обобщава: „Историята рядко ни дава пример за такава самонадеяност, която приближава до лудост. Българският национален дух никога не се е дигал до такава висота и надали ще се дигне друг път...”.

През вековете на Османското владичество българското слово е основно средство за съхранение на свободолюбивото ни национално самосъзнание. В тези нечовешки условия и мрачни времена думите се превръщат в мощно оръжие, благодарение на будните възрожденци. Еманципацията започва още от килийните училища, минава през печатниците на революционната преса. Словото на свободата си проправя път през щикове и несправедливите закони на една деспотична империя, за да продължава да пренася паметта и да осветява бъдещето на един възкръсващ народ.

Свободата на словото е фундаменталният постулат, върху който се крепи устройството на демократичното общество. Тя не е просто юридическа норма или формалност, а висша проява на интелектуална независимост. Днес много от нас приемат правото да изразяват мнението си за даденост, но историята ни напомня, че за

предшествениците ни свободата на възгледите е била химера, пътят до която е бил осеян с множество жертви и репресии.

Тъмните страници на цензурата не приключват с Освобождението след Руско-турската война. Четиридесет и пет годишният тоталитарен модел на управление в България подлага на нови сериозни изпитания правото на свободно изразяване, което не съвпада с представите на наложилите режима и е обявявано за държавна измяна. Нарушителите се смятат за “врагове на народа”, а истината е заменяна от идеологическия диктат. В този период на системно потисничество гласът на откровения и непримирим интелектуалец се превръща в най-опасното предизвикателство за властта.

В много ситуации свободата на изразяване и независимата литература костват живота на осмелилите се да се опълчат. Символ на непримиримостта и фаталния завършек на неподчинения се интелектуалец остава съдбата на дисидента Георги Марков, чиито „Задочни репортажи за България“, описващи огромните недостатъци и репресивните способности, с които си служат властимащите, разтърсват основите на режима и предизвикват гнева и желанието за реваншизъм на водещите партийни функционери. Неговата мъченическа смърт в Лондон е болезнено напомняне за това докъде може да стигне тиранията, за да заглуши истината и да запази насилствено наложената си власт.

Масштабите на потисничеството на свободния сух и изразяване далеч не се простират само в българското пространство. Световноизвестен пример за мъченичество поради свободно изразяване и непримиримост срещу установените норми е съдбата на един от основателите на дисидентството в Източна Европа – Александър Солженицин. Неговите разкрития за системата от „трудови“ лагери ГУЛАГ в емблематичното му произведение „Архипелаг ГУЛАГ“ му костват години в същите тези места и принудително изгнание. Творчеството му доказва, че дори от репресираната, потискаща и цензурирана страна на „Желязната завеса“ духът остава свободен, ако откаже да живее в лъжа.

Настоящата действителност коренно се различава от времената на тоталитаризма. Живеем в свят, в който информационните бариери са срутени, свободата овладява езика на дигиталното пространство, а обществото е завършило до голяма степен еманципацията си от оковите на поругания, лишен от правото на свободно изразяване. Социалните мрежи и обществените форуми са се превърнали в съвременната „агора“, където всеки гражданин разполага с глобална трибуна да сподели мнението си неприкосновено. Волнодумството вече не е помпозност, застрашаваща свободи и животи, а общодостъпен инструмент за гражданско участие и социална промяна.

Неизменно представата за свобода е обвързана с идеята за равнопоставеност. Ключов тук е чл. 61 от първата българска конституция – Търновската, който гласи: „Всекой робъ отъ какъвто полъ, вера и народность да бѣде, свободенъ става, щомъ стѣпи на Българска територия“. Чрез тези определящи думи на свободата се осигурява всеобща неприкосновеност на личността в българското общество още през 1879 г. И все пак какво

означава човек да бъде истински свободен, ако „навсякъде е в окови”, както отбелязва Жан-Жак Русо?

Вярвам, народе, ще се согласиш, че пълният смисъл на думата „освобождение” се проявява не само в политически, но и в духовен план. Ботевият лирически говорител в „Борба” възприема метафоричното словосъчетание „сън мъртвешки” като контрапункт на свободата, който внушава робско примирение и бездействие спрямо неправдата. Човекът по същността си е свободолюбив, но за да постигне пълна еманципация, индивидът е изправен пред ежедневни избори, които да отстояват този стремеж и да му позволят да се превърне в същински проводник на свободно съзнание, думи и действия, които съответно не нарушават неприкосновеността на другите.

От една страна, възниква проблемът на родоотстъпничеството, който ясно е представен чрез образите на чорбаджиите в „Под игото” на Вазов и „Железният светилник” на Димитър Талев. Чуждопоклонниците не могат да бъдат свободни, понеже не принадлежат нито на „своите”, нито на „чуждите”. От друга страна, изпъкват байганьовските пороци на угодниченето пред силните на деня, уронването на нечие чуждо достойнство и преследването единствено на лични облаги без оглед на средствата за тяхното придобиване, изобразени във фейлетона „Бай Ганьо журналист”. Този своеобразен глас на робуването на безскрупулен егоизъм и преобърнати ценности е в пълен противовес с моралните ориентири на свободното общество.

И така остава въпросът – какво би казала свободата на хората? Дали би се обърнала към общността, за да напомни миналото ѝ, но задавайки все нови питання и отправяйки предизвикателство: „А ти, народе, ще можеш ли и днес да застанеш редом до мен, свободата, с очи да стрелнеш тиранията, ако тя пак се завърне, да предотвратиш нейните прояви? И дори ако тя днес пак наложи своя мракобесен строй, ще припомниш ли ти великите завети? Ще припомниш ли ти как Кочо Честименски рода си затри, че от ятаганите честта му да избави, как Батак със земята се сравни, че по нея стонът му да отекне и накрая костите тихом свободата да бленуват, без думи... С кръв да подпечаташ призивни слова, както Каблешков за бунт гласа си нададе и самоотвержено да се втурнеш в борбата, за да защитиш висшата си ценност с цялата си ярост. Ще чуеш ли гласовете на свободните духом и извечните им послания?”, или ще насърчи всеки по собствен път да стигне до своето разбиране за нейното естество и завета ѝ: „Вярвам в теб, на тебе се надявам и за твоите слова и действия в името на мене, свободата, най-милото и най-драгото си пак на теб отдавам – любовта и душата!”?